

1

ALUEELLISUUDEN MERKITYS: KEHITYKSEN ONGELMAT JA VOIMAVARAT

KATALIN MIKLÓSSY

Alueellisuus on ollut kehityksen määrittelijänä monellakin tavalla. Huoli siitä, mistä löytyvät tärkeimmät kauppakumppanit ja päämarkkina-alueet tai raaka-aineiden ja energian tarjoajat, on vaikuttanut olennaisesti valtioiden taloudelliseen kehitykseen ja talouspoliittisiin valintoihin. Kulttuurien välinen vuorovaikutus on myös muovannut yhteiskunnallista arvomaailmaa ja jopa poliittisen hallinnan käytäntöjä. Sijainnilla on ollut huomattava merkitys turvallisuuden tunteeseen. Suhteet naapureihin ja erityisesti lähietäisyydellä sijaitseviin suurvaltoihin ovat usein rajoittaneet kansallisten etujen toteuttamista ja siten itsenäisen päätöksenteon mahdollisuuksia.

Tässä luvussa käsitellään sitä, minkälainen yhteys alueellisuuden ja kehityksen välillä on. Lisäksi analysoidaan, millaisia edellytyksiä sijainti luo yhteiskunnassa vallitseville ja keskenään kamppaileville poliittisille voimille, ideologioille sekä arvomaailmalle. Lopuksi pohditaan vastausta kysymykseen, mikä oli EU-jäsenyyden ja Venäjän läheisyyden merkitys itäisen Euroopan demokratiakehitykseen.

Itäisen Euroopan alueeseen on liitetty sellaisia käsitteitä kuin *pienvaltio*, *välieurooppalaisuus* ja *keskus-periferia*-asetelma. Nämä käsitteet ovatkin avainasemassa sen ymmärtämisessä, miksi ja miten tämä Euroopan kolkka on kehittynyt.

Pienvaltioita tutkiva teoreettinen koulukunta on 1980-luvulta lähtien käsitellyt sitä, miten voidaan hahmottaa pienuutta. Jotkut ovat korostaneet määrällisiä mittareita – kuten valtioiden maantieteellistä kokoa, väestön määrää, bruttokansantuotteen suuruutta, elintasoja tai talouden mahdollisuuksia.¹ Laadullisten mittareiden puolestapuhujat ovat painottaneet joko turvallisuusnäkökulmia – eli esimerkiksi onko jokin valtio uhka naapureilleen – tai aktiivisuutta kansainvälisellä areenalla.² Molempien mittaustapojen kannattajat pyrkivät määrittämään objektiivisia kategorioita ja erottamaan selvästi pienet suurista tai keskikokoisista valtioista. Kolmannen tutkimushaaran mukaan pienuus ja suuruus on suhteellista, ja se perustuu aina tiettyyn tilanteeseen ja siihen, mitä vertaillaan. Siten esimerkiksi Venäjä voi olla pienvaltio verrattuna vaikkapa Viroon, jos mitataan niiden kansalaisten elintasoja. Tämä mittaustapa tarjoaa laajemman skaalan ymmärtää monimutkaisia valtasuhteita.³

Tässä luvussa sovelletaan juuri tätä viimeksi mainittua, pienuuden ja suuruuden suhteellista katsantokantaa. Sen mukaan itäisen Euroopan maiden ulkopolitiikka on ollut usein riippuvaista muiden valtojen toiminnasta ja jännitteestä kansainvälisellä kentällä. Koetut uhat eivät ole välttämättä ilmenneet välittöminä konkreettisina reaktioina vaan usein poliittisten päätöksentekijöiden psykologisena mielenmaisemana. Näin ollen historialliset kokemukset ulkopuolisista vaaratekijöistä ovat muokanneet mielikuvia, mikä on vaikuttanut tilannearvioihin. Tällaista pienvaltioille ominaista käyttäytymistapaa voidaan havaita ensimmäisen maailmansodan jälkeen niin kutsutussa *väli-Euroopassa*, eli niissä valtioissa, jotka jäivät Saksan ja Venäjän välimaastoon. Välieurooppalaisuudella tarkoitetaan toisaalta sitä, että idän ja lännen välissä ei ole vain rajaviiva vaan vyöhyke, jossa idän ja lännen kulttuuriset, poliittiset ja taloudelliset vaikutteet ovat sekoittuneet useiden vuosisatojen aikana.⁴ Tämä on hyvin erilainen käsitys kuin esimerkiksi kylmän

sodan aikainen olettaus siitä, että itää ja länttä erotti rautaesirippu. Toisin sanoen välieurooppalaisuus-termi viittaa siihen, että itää ja länttää ei voi määrittää selkeillä rajoilla, sillä vuorovaikutteisuutta ei voi estää tiukoilla poliittisilla rajanvedoilla. Välissä oleminen on tulkittu kulttuuristen, taloudellisten ja poliittisten yhteyksien risteyspaikana, joka tarjoaa virikkeitä kehitykselle.⁵

Välissä oleminen on myös tietynlainen välitaso, jonka välityksellä yksittäiset maat ankkuroituvat laajempaan kansainväliseen kenttään. Siten välissä olevat maat voivat käsittää välialueeseen sisältyvät rajoitukset, uhat ja mahdollisuudet jokseenkin samalla tavalla. Lisäksi välissä-olo tarkoittaa navigointia kahden vastakkaisen navan voimakentässä, mutta se tarjoaa myös valinnanvaraa ja etuja.

Ilmiöinä välieurooppalaisuus ja pienvaltiot ilmaantuivat ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä geopolittisessä epävarmuudessa. Silloin poliittiset eliitit alkoivat olla varmoja siitä, että oli vain ajan kysymys, milloin suurvaltanaapureiden alituinen uhka toteutuisi. Tällainen ilmapiiri laukaisi omintakeisen käyttäytymismallin: päätöksiä tehtiin siinä uskossa, että valtiolla oli vain rajallisia mahdollisuuksia ja kansallista intressiä piti sopeuttaa uhkaavaan todellisuuteen. Tällainen vakuuttuneisuus supistetusta liikkumatilasta vääristi poliittisten eliittien itseymmärrystä siitä, mihin maa kykenee ja vahvisti käsitystä, että pärjätäkseen tarvittiin aina vahvoja liittolaisia. Kuitenkin pitkällä tähtäimellä – kuten tullaan näkemään – itäisen Euroopan pienvaltiot eivät olleet heikkoja vaan kansainvälisen kentän uusiin tilanteisiin nopeasti sopeutuvia ja innovatiivisia pelaajia. Tämä johtui siitä, että monen muun pienvaltion tapaan niiden oli tulkittava tarkasti kansainvälisiä tapahtumia ja ajoitettava oikein strategisia siirtoja, sillä suurvaltojen ratkaisujen seurauksista kärsivät vääjäämättä juuri pienvaltiot.⁶

Tämä vikkelä ja luova asenne tulee ymmärrettäväksi, kun tarkastellaan välieurooppalaisia pienvaltioita *keskus-periferia*-asetelmasta käsin. Keskus-periferia-asetelmaa on tutkittu toisaalta siten, että suurvallat ulottavat vaikutusvaltansa tietyille alueille, joita hallitaan sotilaallisella, taloudellisella tai poliittisella ylivoimalla. Siellä sijaitsevat maat joutuvat siis näiden suurvaltojen kontrollin

alaisuuteen.⁷ Jotkut tutkijat ovat kuitenkin huomauttaneet, että jonkin alueen raaka alistaminen ei voi toimia pidemmän päälle ilman, että hallitsevalla vallalla eli keskuksella ei olisi todellista vetovoimaa. Keskus–periferia-hierarkia voi toimia vain, jos se perustuu molemminpuoliseen hyötyyn.⁸ Tämä on tärkeä näkökulma, kun pohditaan itäisen Euroopan maiden välissä olemista. Tällä alueella on ollut tarjolla kaksi selvästi erilaista kehitysmallia, jotka ovat kilpailleet alueen vaikutusvallasta. Tämä on luonut pienvaltioille erinomaisen aseman ja mahdollisuuden kilpailuttaa napoja niiltä saatavien hyödykkeiden maksimoinnin toivossa. Välissä oleminen on siis strategisesti edullinen paikka, joka tarjoaa lähes rajattomat mahdollisuudet.

PIENVALTIOT SAKSAN JA VENÄJÄN VÄLISSÄ

Pienvaltiot syntyivät ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kun itäinen Eurooppa määriteltiin uudelleen Versaillesin rauhansopimuksessa: Puola ja Baltian maat ilmaantuivat kartalle, Tšekkoslovakian ja Jugoslavian valtiot luotiin, ja Itävallan, Unkarin, Romanian ja Bulgarian rajoja siirrettiin. Kaikki tämä tapahtui sodan voittaneiden suurvaltojen myötävaikutuksella. Uudet valtiot, jotka olivat siihen saakka olleet osa Venäjän, Itävallan ja Preussin (myöhemmin Saksan) imperiumeja, joutuivat muuttamaan nopeasti ja kokonaisvaltaisesti poliittiset, hallinnolliset ja taloudelliset rakenteensa. Siten poliittisten päättäjien ja tavallistenkin ihmisten ensimmäisiä kokemuksia valtiollisesta olemassaolosta oli, että heidän kohtalonsa oli riippuvainen ulkopuolisista voimista. Tämä kokemus jakoi kansat kahtia: Ne jotka olivat tyytymättömiä siihen, miten ulkopuoliset vallat määrittivät valtioiden rajoja, lähentyivät sodan hävinneeseen ja samalla lailla tyytymättömään Saksaan. Vastaavasti muut hakivat turvaa Ranskasta, joka halusi rakentaa omaa vaikutuspiiriään alueelle. Tässä näkyi vastaitseenäistyneiden maiden valtiollisten järjestelmien heikkous: suhteita kiristivät kiistat rajoista, ja sen sijaan, että maat olisivat pyrkineet luomaan vahvaa liittolaisuutta keskenään, ne kääntyivät kohti ulkopuolisia valtioita edistääkseen omia kansallisia intressejään – toisiaan vastaan.⁹

Tilanne koitui toisen maailmansodan aikana näiden maiden kohtaloksi. Länsivallat pyrkivät vähentämään sodan uhkaa antamalla Saksalle luvan miehittää Tšekkoslovakia vuonna 1938 solmitussa Münchenin sopimuksessa. Saksa ja Neuvostoliitto jakoivat loput alueesta keskenään Molotov–Ribbentrop-sopimuksella vuonna 1939: Hitler sai Puolan, Stalin Baltian ja Romanian maakunnan Bessarabian (nyk. Moldova). Versailles’n rauhansopimuksen määrittelemiін rajoihinsa tyytymättömät Unkari, Romania ja Bulgaria ryhtyivät natsi-Saksan liittolaiseksi siinä toivossa, että saisivat aluemyönnytyksiä osallistumisestaan sotaan.

LIKKUMAVARA NEUVOSTOVALLAN ALAISUUDESSA

Toisen maailmansodan jälkeen itäinen Keski-Eurooppa, Kaakkois-Eurooppa ja Baltian maat joutuivat Neuvostoliiton vaikutuspiiriin, koska Stalin halusi suojavyöhykkeen länttä vastaan: hän uskoi, että kolmas maailmansota idän ja lännen välillä olisi vain ajan kysymys. Neuvostoliitto miehitti Baltian maat ja auttoi kommunistit valtaan Puolassa, Tšekkosloviakiassa, Unkarissa, Romaniassa, Bulgariassa ja Itä-Saksassa, jotka muutettiin kansantasavalloiksi ja joista käytettiin lännessä nimitystä *itäblokki*. Ainoastaan Jugoslavia ja Albania tekivät melko varhain pesäeron Neuvostoliittoon. Stalinin valtakaudella kansandemokratiaista muokattiin väkisin samankaltaisia, ja niistä tehtiin poliittisesti, taloudellisesti ja sotilaallisesti riippuvaisia Neuvostoliitosta. Päällisin puolin näytti siltä, että maat olivat täydellisesti yhden suurvallan määräyksessä.

Ironista kyllä, itse asiassa juuri neuvostovallan aikana pienet maat kehittivät uuden ja innovatiivisen toimintamallin, jonka avulla ne kykenivät ajamaan kansallisia intressejään suurvallan tahdosta välittämättä tai jopa sen kustannuksella. Länsimaisessa tutkimuksessa on ollut tapana käsitellä neuvostovaltaa keskus-periferia-teoriamallin mukaisesti, jolla viitataan hierarkkiseen suhteeseen valtakeskittymän ja sille alisteisten valtioiden välillä.¹⁰ Pieniä maita on kutsuttu siten ”satelliiteiksi” tai ”vasallivaltioiksi” ja itäblokki-nimityksenkin tarkoitus on ollut ilmaista *kasvottomien* maiden ryhmää. Lähempi tarkastelu kuitenkin paljastaa paljon

hienovaraisemman dynamiikan, jossa periferia-asemasta ei ollut pelkästään haittaa, vaan siinä piili huomattava voima.

Neuvostoliitto rahoitti sodan jälkeen jälleenrakentamista ja teollistamista, tarjosi halpaa energiaa ja raaka-aineita niitä tarvitseville ja varusti armeijoita uudella aseteknologialla. Neuvostojärjestelmää on vaikea tulkita yksiselitteisesti. Toisaalta erityisesti Stalinin aikaan harjoitettiin valtioterroria, jossa yksityisomaisuutta takavarikoitiin, kansalaisia urkittiin ja käytiin säälimättömästi viholliseksi leimattujen ihmisten kimppuun. Toisaalta taas järjestelmä mahdollisti sosiaalisen nousun niille sotien välisenä aikana syvässä köyhyydessä eläville kansanosille, joilla ei olisi muuten ollut toivoa paremmasta elämästä. Järjestelmä antoi töitä, tuki asumista, tarjosi valtioneläkettä, ilmaista terveydenhuoltoa ja koulutusta kaikille – ennenkuulumattomia hyödykkeitä suurimmalle osalle väestöstä.

Uudet kansandemokratiat olivat aluksi neuvostojärjestelmän sisäänajovaiheessa varsin tottelevaisia ja myötäilivät Kremlin linjaa, sillä uudet kommunistijohtajat olivat kiitollisuudenvelassa Stalinille ja tarvitsivat Stalinin vahvan tuen. Lisäksi toisen maailmansodan jälkeen valtaan nostetut kommunistit saivat ideologisen kasvatuksensa 1920–1930-luvuilla Stalinin ”hovissa”, jossa he todistivat omin silmin, miten vanhoillinen Venäjä muuttui parissa vuosikymmenessä moderniksi suurvallaksi. Tällaisen ihmeen he halusivat saada aikaan nyt omissa maissaan Stalinin viitoittamaa tietä seuraten. Suurin osa itäblokin maista (paitsi Tšekkoslovakia ja Itä-Saksa) olivat sotien välisenä aikana teollisesti jälkijunassa, joten halpa energia, nopea teollistamisbuumi ja sen myötä vauhdikas kaupunkilaistuminen antoi hyvän alkusysäyksen kehitykselle.

1960-luvulle tultaessa kävi kuitenkin selväksi, että *periferia* tarvitsi yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen kehitykseensä yhä vähemmän *keskusta*, ja Neuvostoliitto alkoi kohdata tilanteita, joissa se ei pystynytkään ajamaan läpi omia päämääriään. Periferiamaiden vastustus alkoi näkyä esimerkiksi Keskinäisen taloudellisen avun neuvostossa (Soviet Ekonomitšeskoi Vzaimopomoštši eli SEV, perustettu vuonna 1949) tai puolustukseen keskittyvässä Varsovan liitossa (perustettu vuonna 1955).¹¹ Nämä kehityksen airuina

pidetyt liitot vastasivat itäblokin tärkeistä yhteisistä toiminnoista, ja ne luotiin Euroopan talousyhteisön ja Naton peilikuviksi.

Neuvostoliiton aseman vastustus alkoi olla yhä ilmeisempää. Kun Neuvostoliitto tukahdutti Unkarin kansannousun vuonna 1956 ja nujersi Tšekkoslovakian ”ihmiskasvoisen sosialismin” vuonna 1968, se osoitti heikkoutensa, sillä nämä teot olivat merkki siitä, että itäblokkia pystyttiin pitämään koossa vain väkivalloin. Väkivallan tehottomuudesta kertoi se, että neuvostomallia kritisoitiin avoimesti. Romania, joka oli stalinismiin taipuvainen vanhoillinen maa, alkoi harjoittaa itsenäisempää ulkopolitiikkaa. Unkarissa ja Puolassa yhteiskunnallinen ilmapiiri alkoi vapautua, ja siellä kokeiltiin markkinasocialismia ja sallittiin yksityisyritys. Kokeiluja tarvittiin, koska maiden talous oli heikoissa kantimissa erityisesti stalinilaisen raskaalle teollisuudelle suunnatun ohjelman vuoksi. Sen ytimessä oli niin sanottu *ekstensiivinen talouskasvu*, millä tarkoitetaan sellaista kasvua, joka perustuu raaka-aineiden, energian ja työ määrän määrälliseen lisäämiseen. Neuvostoliitto ei kyennyt keksimään ratkaisua kasaantuviin talousongelmiin ja alkoi siten menettää periferian arvostusta. Itäblokin maat ryhtyivät kehittämään asteittain kulutushyödykkeiden tuotantoa: Unkari 1960-luvulla, Puola 1970-luvulla, Tšekkoslovakia 1950–1960-lukujen taitteessa niin sanotun ihmiskasvoisen sosialismin kokeilun yhteydessä ja sen nujertamisen jälkeen uudestaan 1980-luvulla. Kansalaisten elintason kohentamista ajavat puoluejohtajat eivät olleet enää niin riippuvaisia Moskovon tuesta, koska he tavoittelivat hyvinvointipolitiikalla oman kansansa legitimaatiota vallalleen. Tätä kehitystä vahvisti omalta osaltaan 1970-luvun niin sanottu liennytysvaihe, joka sai alkunsa Etykistä (Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi). Sen myötä Euroopassa heräsi toivo siitä, että itä ja länsi voisivat lähentyä toisiaan ja lopettaa ydinvarustelukilpailun.¹²

Monenkeskisiin neuvotteluihin perustuva Etyk toi idän periferiamaille uusia mahdollisuuksia suorien yhteyksien luontiin länsimaiden kanssa. Se oli valtava edistysaskel verrattuna aiempaan kylmän sodan käytäntöön, jossa supervallat kommunikoivat keskenään ja määräsivät liittolaistensa ruotuun. Länsi suhtautui suopeasti idän valtioihin, mikä näkyi pian kauppasuhteiden lisääntymisenä.

Uudet kauppasuhteet nostivat elintasoja ja vahvistivat kulutuskeskeisyyttä ja yhteiskunnallisen elämän materiaalistumista, ja länsilainat sitoivat maita yhä tiiviimmin länteen. Neuvostoliitto alkoi näyttäytyä vääjäämättä vanhoillisena ja mielenkiinnottomana valtakeskuksena. Silti maiden taloudellinen kehitys oli edelleen riippuvainen yhteisistä SEV-markkinoista, joilla pystyttiin myymään huonolaatuisiakin tuotteita, ja energiaa ja raaka-aineita saatiin edelleen Neuvostoliitosta alle maailmanmarkkinahinnan. Myös yhteinen puolustusjärjestelmä säästi varoja: maiden ei tarvinnut satsata aseteknologiaan eikä kokonaisten armeijoiden ylläpitoon.¹³

Baltian maat olivat varsin erilaisessa asemassa kuin muut itäisen Keski-Euroopan valtiot, sillä ne kuuluivat Neuvostoliittoon. Tästä huolimatta erityisesti Virossa näkyi sellaisia hienovireisiä toimintatapoja, joilla virolaiset pystyivät ajamaan omia talousintressejään: yrittäjäys ja innovatiivisuus saivat tilaa valtiollisten talouslaitosten sisällä jo 1960-luvulta lähtien.¹⁴ Viro oli Neuvostoliiton ”ikkuna länteen”, ja siellä toteutettiin monia talouskokeiluja, joita Moskova piti tärkeinä testata. Sosialismin ajan yritteliäisyys oli tärkeässä asemassa Viron itsenäistymisen jälkeen (1991) nähdyssä maan huikeassa talouskehityksessä. Lisäksi kulttuurista tuli Baltian maissa olennainen poliittisen kritiikin väline, koska ideologinen kontrolli oli tiukempi kuin esimerkiksi itäblokin jäsenvaltioissa.

Itäisen Balkanin mailla, Romanialla ja Bulgarialla, oli myös omanlaisensa kehitys itäblokkissa. Nämä maat olivat ortodoksia, ja yhteisöllisyydellä, patriarkalisuudella ja vallan kunnioitukseksi oli vankka asema. Sotien välisenä aikana pääelinkeino oli maatalous, kaupungistuminen oli hidasta, keskiluokka oli pieni ja työväenliike lähes olematon vähäisen teollisuuden vuoksi. Siten esimerkiksi sosiaalidemokraattinen aatevirtaus ei saanut laajaa kannatusta. Kommunistien valtaantulo toisen maailmansodan jälkeen hyväksyttiin alueella helpommin kuin esimerkiksi muualla itäisessä Keski-Euroopassa, jossa sosiaalidemokraatit olivat vahvin vasemmistolainen voima.¹⁵ Despotismin vastustamisellakaan ei Romaniassa ja Bulgariassa ollut historiallisia perinteitä ortodoksisen kirkon valtaa myötäilevän roolin takia. Näin ollen kommunistijohtoon ei kohdistunut paineita alhaalta päin, eikä maissa ollut

vallankumousyrityksiä. Tämän takia kansan tyytyväisyyttä tavoittelevalle ja elintason nostamiseen tähtäävälle reformipolitiikalle ei ollut tarvetta.

Romanian ja Bulgarian välillä oli myös ratkaisevia eroja. Romanian kommunistijohtajat Gheorghe Gheorghiu-Dej (1952–1965) ja Nicolae Ceaușescu (1965–1989) pitivät yllä nationalistista stalinismia 1950-luvulta 1980-luvun loppuun saakka ja pyrkivät irti Kremlin ohjauksesta. Bulgaria kulki tiukasti Neuvostoliiton viitoittamalla tiellä aivan uudistusmielisen Gorbatšovin *perestroikaan* asti, jota puolueen pitkäaikainen johtaja Todor Živkov (1954–1989), kuten myös Romanian Ceaușescu, kiihkeästi vastustivat.

Voidaan väittää, että valtiososialistinen järjestelmä romahti vuonna 1989, kun itäblokin maiden näkökulmasta Neuvostoliitolla ei ollut enää käyttöä, sillä ne uskoivat saavansa kaiken tarvitsemansa lännestä. Neuvostomallinen talouskehitys oli umpikujassa, ja länsi tarjosi kauppasopimuksia sekä lainoja. Poliittinen eliitti pyrki nostamaan kansalaisten elintasoja ja lähestyi kansaa, jolloin tavallisten ihmisten vuorovaikutusmahdollisuudet lisääntyivät, ja järjestelmän ideologinen perusta kuihtui kokoon. Ei ollut enää syytä, miksi periferia ei vaihtaisi keskusta – lännen edustama malli oli houkutteleva.

"TAKAISIN EUROOPPAAN"

Neuvostojärjestelmän romahduksen jälkeen alueen maissa yleistyti iskulause ”takaisin Eurooppaan”.¹⁶ Eurooppa tarkoitti Länsi-Eurooppaa, ideaalikuva vapaudesta, demokratiasta, ihmisoikeuksista ja ennen muuta hyvinvoinnista. Euroopan unioni käytti sittemmin hyväkseen tätä mielikuva. Tämän teoksen johdannossa käsiteltiin, kuinka tutkijoiden mielestä Itä-Eurooppa oli kuviteltu aluekokonaisuus. Voidaan yhtä hyvin väittää, että itäeurooppalaiset olivat samalla tavalla muodostaneet oman kuvitelmansa lännestä. Se oli sekoitus lännen kylmän sodan aikaisen propagandan lupauksia, Hollywood-elokuvien amerikkalaista unelmaa siitä, että menestys oli omista kyvyistä kiinni ja angloamerikkalaisen pop- ja rock- musiikin vapauden sanomaa sekä yksinkertaistettua miellelyhtymää, jossa länsi tarkoitti elintasoja.¹⁷

Iskulauseen sana ”takaisin” viittasi siihen käsitykseen, että länsi oli se oikea koti, johon alue oli aina kuulunut ennen kuin kommunistit suistivat maat luonnolliselta kehitysrailtaan. Todellisuudessa alue erosi sotien välisenä aikana poliittiselta ja taloudelliselta kehitykseltään aika lailla länsimaista (Tšekkoslovakiaa lukuun ottamatta). Yhteneväisyyksiä oli vain autoritaariseen suuntaan muuttuneen Saksan kanssa. Voidaankin ajatella, että ”takaisin” tarkoitti pikemminkin tulevaisuuden tavoitteita, eli sitä, että maat pyrkivät lännen yhteisöön. 1990-luvun alussa julkaistiinkin paljon kotimaiselle ja kansainväliselle yleisölle suunnattuja teoksia, joissa todistettiin maiden historiallisia yhteyksiä ja nivoutumista läntiseen kulttuuriperintöön sekä arvoihin.

Itäisen Euroopan maita askarrutti kysymys, mitä tietä kannattaisi edetä demokratisoitumisessa, josta ei sotien välisenä aikana ollut juuri saatu kokemuksia, ja ennen ensimmäistä maailmansotaa vielä vähemmän. Tehtävänä oli pyrkiä kuromaan umpeen kuilu idän ja lännen kehityksen välillä. Keskeinen debatti käytiin siitä, pitäisikö kopioida lännen malli vai kehittää omaehtoista tietä kohti demokratiaa.¹⁸ Länsimieliset todistelivat, että kansallisen kehitystien keksiminen vie liikaa aikaa, eikä se ole tarpeellista, koska länsi on jo todistanut oman mallinsa toimivuuden. Pitäisi vain yksinkertaisesti omaksua se, mitä länsi oli niin halukas opettamaan. Kansallisen ratkaisun puolestapuhujat väittivät, ettei voida pelkästään matkia lännen esikuvaa, koska se on erilaisen, vuosisatojen organisen kehityksen tulos, eikä sitä voi siten siirtää suoraan. Ei voida ottaa isoa harppausta yhteiskunnallisessa kehityksessä, vaan jokaisen on kuljettava tietä, jonka perustana on oma poliittinen ja kulttuurinen perinne. Kolmatta tietä ei ollut näköpiirissä.¹⁹

Tuohon aikaan itäisen Euroopan maissa elettiin *euforiassa*, sillä otaksuttiin, että länsi toivottaa entisen itäblokin valtiot ilman muuta tervetulleiksi.²⁰ Tällainen mieliala oli vallalla erityisesti Puolassa, Tšekkoslovakiassa ja Unkarissa, joissa oli ollut neuvostovallan aikana länsimielisiä kommunistivastaisia kansannousuja, vallankumouksia tai kansalaisliikkeitä. Oli valtava yllätys, kun selvisi, että länsi ei halunnutkaan näitä maita ehdoitta, vaan Euroopan unioniin liittymiselle asetettiin vuonna 1993 tiukat vaatimukset, niin

sanotut Kööpenhaminan kriteerit, mikä samalla lykkäsi liittymisen mahdollisuutta vuosien päähän.²¹ 1990-luvun puoliväliin mennessä kävi myös selväksi, että runsaskätistä taloudellista apua oli tarjolla vain niille, jotka hyväksyivät nopean etenemisen länsimaista kehitysmallia soveltaen. Toisin sanoen maiden itsenäistä tietä ja asteittaista kehitystä kohti demokratiaa ei rohkaistu eikä sitä tuettu.

Tämä ilmiselvä altavastaajan asema palautti mieleen pienvaltio-aseman ja muutti olennaisesti suhtautumista EU:ta kohtaan. Pitkän odotuksen aikana euforia kuihtui ja samalla hiipui keskustelu eurooppalaisista arvoista, demokratian ja oikeusvaltion luonteesta sekä ihmisoikeuskysymysten merkityksestä. Tilalle astuivat hyötynäkökulmat. EU-jäsenyyden tärkeimpiä tavoitteita oli nostaa kansalaisten elintaso, kytkeä alikehittyneitä talouksia osaksi EU:n nopeampaa ja tasaisempaa kehitystä sekä päästä lännen markkinoille. Liittyminen Euroopan unioniin oli tärkeää myös siksi, että entiset itäblokin maat pyrkivät hakeutumaan turvaan arvaamattoman Venäjän uhan alta.²²

Turvaa haettiin myös toisesta tärkeästä instituutiosta, Natosta. Nato nähtiin Puolassa, Tšekissä ja Unkarissa 1990-luvulla pääasiassa luontevana ensiaskeleena kohti eurooppalaista integraatiota, joka voisi edistää EU-jäsenyyden prosessia.²³ Nämä maat otettiin Naton jäseniksi vuonna 1999. Slovakia, Romania ja Bulgaria joutuivat odottamaan jäsenyyttä vuoteen 2004, koska Naton länsijäsenet eivät olleet tyytyväisiä näiden valtioiden demokratiakehitykseen. Myös Baltian maat liittyivät Natoon vasta vuonna 2004, mutta niiden jäsenyyttä lykkäsi geopoliittinen sijainti Venäjän naapurissa. Tärkeä seikka jäsenyydessä oli, että Nato oli valmis rahoittamaan kansallisarmeijoiden modernisaatiota. Itäblokin aikana Varsovan liiton toiminta perustui työnjakoon, jossa eri maat erikoistuiivat eri aselajeihin ja saivat Neuvostoliitolta vain aselajeihinsa sopivaa aseteknologiaa. Siten kommunistisen järjestelmän romahduksen jälkeen yksittäiset kansalliset armeijat olivat vajavaisia niin puolustuskäytännön kuin aseistukseltaankin. Tätä tilannetta korjasi Natolta saatu apu.

Entisen itäblokin valtioiden ja Neuvostoliiton tasavaltojen pyrkimys nopeaan liittymiseen Euroopan unioniin aiheutti päänvaivaa

lännen jäsenmaissa. Kommunistisen järjestelmän ennakoimaton ja ketjureaktiomainen yhtäkkinen romahdus sai aikaan hämmennystä senkin takia, että eurooppalainen identiteetti rakentui kylmän sodan aikana kommunistisen idän vastustukselle. Länsieurooppalaisten perin yksinkertaistetut hyvien ja pahojen vastakkainasetteluun pohjaavat asenteet joutuivat nyt uudelleenarvioitaviksi. Edessä oli joukko maita, jotka muistivat tarkkaan lännen kylmän sodan aikaisen propagandan, joka lupaili tukea ja hyväksyntää kommunismista irti pyristeleville. Nyt ne pitivät kiinni lupauksista ja tahtoivat osaksi lännen yhteisöä. Suurin ongelma vanhoissa jäsenmaissa olikin, miten pitää yllä idän valtioiden demokratisaatiokehityksen jatkuvuutta ja lännen auktoriteettia sen edistämisessä mutta jarruttaa liittymistä siitä yksinkertaisesta syystä, että länsi ei ollut siihen vielä 1990-luvulla valmis. Piti ratkaista ensin käytännön ongelmat – kuten se, kuka maksaa liittymisen kustannukset tai millaisia rakenteellisia muutoksia tarvitaan EU:n päätöksentekojärjestelmässä. Eikä vähäinen ollut sekään huoli, että idän ehdokasmaista Puola, Slovakia, Unkari, Romania ja Bulgaria olivat maataloustuotajavaltioita, joiden mukaantulo heikentäisi ennen muuta Ranskan, Espanjan ja Italian maataloustuottajien asemaa EU:n markkinoilla.

Liittymisellä oli kuitenkin käytännön etuja lännen näkökulmasta. Venäjää pidettiin 1990-luvulla melko epävakana, minkä vuoksi itäisen Keski-Euroopan maiden mukaanotto merkitsi turvavyöhykettä Länsi-Euroopalle. EU:n jakkailua vauhdittivat vuosina 1991–2000 Jugoslavian hajoamissodat, sillä ne olivat osoitus siitä, että sotatoimet, etniset puhdistukset ja hirvittävä väkivalta saattoivat ilmaantua EU:n kynnykselle milloin vain. Nationalismi, monien maiden välissä kytevät rajakiistat ja yhteiskunnalliset jännitteet piti padota liittämällä alue EU:n kontrollin alaisuuteen. Turvallisuuskäsitteiden ohella yhtä tärkeä tekijä oli taloudellinen intressi. Idän ehdokasmaat tarjosivat 104 miljoonan²⁴ kuluttajan markkina-alueen sekä koulutettua ja halpaa työväkeä, josta erityisesti saksalaiset yritykset olivat kiinnostuneita. Häiriöttömän yritystoiminnan edellytyksenä ovat vakaa poliittinen tilanne ja luotettava oikeusjärjestelmä. Tuolloin ajateltiin yleisesti, että itäisen Euroopan

valtioiden EU-jäsenyyden voisi taata tällaista suotuisaa yhteiskunnallista ja poliittista kehitystä lännen taloustoimijoille.

EU:n jäsenyyden sai lopulta vuonna 2004 vain Baltia, Puola, Tšekki, Slovakia, Unkari, Slovenia. Nämä maat olivat täyttäneet EU:n asettamat vaatimukset ja edenneet riittävän hyvin demokratisaatioissa: ne olivat onnistuneet luomaan oikeusvaltion perusteet eli toimivat instituutiot (esimerkiksi monipuoluejärjestelmä, parlamentarismi, vapaat vaalit, oikeusjärjestelmä), markkinatalouden, vapaan median ja kansalaisyhteiskunnan.

1990-luvun lopulla alkoi näyttää selvältä, että Romania ja Bulgaria eivät pääse mukaan itälaajentumisen ensimmäiseen aaltoon. Syyinä oli muita maita suuremmat ongelmat demokratisaatioprosessissa: Romaniassa ja Bulgariassa länsimainen individualismi, johon ihmisoikeudet viime kädessä pohjaavat, oli melko vieras käsite – eikä vapaus tarkoittanut yksilön vapautta vaan kansan vapautumista ulkopuolisesta ylivallasta. Romaniassa ja Bulgariassa ei ollut kommunismin aikana kansannousuja tai muita protestiliikkeitä, minkä takia oppositio alkoi muodostua vasta järjestelmänvaihdon seurauksena. Entiset kommunistiset puolueet, jotka avoimesti ratsastivat egalitarismilla, pystyivät säilyttämään valtansa nimensä vaihtamalla pitkälle 1990-luvulle (Romaniassa vuoteen 1996 saakka ja Bulgariassa vuoteen 1997 saakka). Entiset kommunistit, jotka kutsuivat nyt itseään sosiaalidemokraateiksi, jarruttivat markkinatalouden tuloa, siirsivät valtion omaisuutta omille lähipiireilleen, kontrolloivat mediaa ja pitivät valtion hallintoa itselleen lojaalina. Nämä maat ovat etnisesti paljon moninaisempia kuin muut itäisen Keski-Euroopan maat, ja siten nationalismi oli otollinen poliittisen manipulaation keino. Uhkakuvat vähemmistöistä ja ulkomaisten (muiden muassa EU-byrokraattien tai kansainvälisten suuryritysten) väliintulosta upposivat erityisesti yleistä turvattomuutta toimeentulonsa suhteen kokevaan köyhään kansanosaan.

1990-luvun loppuun saakka EU keskittyi itäisen Keski-Euroopan ja Baltian maihin, jotka olivat sen kanssa välittömässä yhteydessä maatieteellisesti ja joihin ensisijaiset taloudelliset intressit suuntautuivat. EU ei kiinnittänyt vastaavanlaista huomiota Bulgariaan eikä Romaniaan, eikä painostanut niitä muutokseen. Lopulta

EU:n kiinnostus heräsi, koska uudet, lännen kanssa yhteistyöhaluisemmat liberaalihallitukset tulivat valtaan, ja EU alkoi kiinnostua Mustanmeren rannikon mahdollisuuksista. Mustameri on tärkeä strategisesti ja kaupankäynnin kannalta, mutta se on myös ovi pidemmälle idän markkinoiden ja energialähteiden suuntaan. Lisäksi kävi selväksi, että ilman EU:ta Bulgaria ja Romania eivät ehkä selviytyisi demokratian rakennusprojektista, ja vaarana oli lipsuminen Valko-Venäjän tielle. Näistä syistä EU lopulta avasi ovensa Bulgarialle ja Romanianle vuonna 2007.

OVET AVAUTUVAT: ENSIKOKEMUKSET JÄSENYTYDESTÄ

Integraatio Eurooppaan ei sujunut ongelmitta, vaikka se tarjosi etuja niin uusille jäsenille kuin EU:llekin. Nato-jäsenyyden myötä itäeurooppalaiset pääsivät lähestymään Yhdysvaltoja tuoreelta pohjalta. Varsin nopeasti kävi ilmi, että uudet jäsenet olivat luotettavia Yhdysvaltojen liittolaisia. Maat osallistuivat epäroimatta Yhdysvaltain operaatioihin Irakissa vuonna 2003. Kun niin sanotut *vanhat EU-maat*, Ranska ja Saksa empivät antamasta tukensa sotatoimiin, Yhdysvaltojen puolustusministeri Donald Rumsfeld nimitti myötemielisiä itäeurooppalaisia valtioita *uudeksi Euroopaksi* ja arveli, että EU:n painopiste olisi siirtymässä itään.²⁵ EU:n vanhat jäsenvaltiot, etupäässä Ranska, eivät katsoneet hyvällä, kun EU-jäsenyyden aattona uudet maat ryhmittäytyvät mieluummin Yhdysvaltojen kuin EU:n politiikan taakse. Ranskan presidentin Jacques Chiracin tyyli kommentti siitä, että itäiset jäsenkandidaatit olivat huonosti kasvatettuja ja menettivät loistavan tilaisuuden pitää suunsa kiinni, ennakoiti entisen itäblokin jäsenille keskus-periferia-kokemuksen uusiutumista EU:ssa.²⁶

Uudet jäsenmaat saivatkin huomata, että EU:n sisämarkkinat avautuivat vain asteittain, ja uusien kansalaisten vapaata liikkumista rajoitettiin aluksi.²⁷ Ongelmana oli, että vuosina 2004–2007 EU sai 12 uutta jäsentä, ja sen myötä EU:n päätöksenteko hankaloitui unionin jäsenmaiden lähes kaksinkertaistuessa. Tämän takia vuosien 2004–2008 välillä keskusteltiin siitä, pitäisikö luoda ”kahden kerroksen väkeä”, millä tarkoitettiin sitä, että unionin ydinvaltioilla

olisi ollut ulkorengasvaltioita enemmän päätösvaltaa.²⁸ Vaikka vuonna 2008 alkanut finanssikriisi hautasi alleen tämän idean, se putkahtaa vähän väliä esiin yhtenä vaihtoehtona EU:n tulevaisuuden kehitykselle. Esimerkkinä on 2010-luvun loppuvuosien keskustelut EU:n *eritahtisuudesta*, joka tarkoittaa jakoa liittovaltiokehitystä kannattaviin euromaihin ja kansalaisvaltioiden löyhää liittoa ajaviin muihin valtioihin. Itäisen ryhmän jäsenten välillä on eroja integraation syvyydessä: Baltian maat, Slovakia ja Slovenia ovat liittyneet euroalueeseen, kun Romania, Bulgaria ja Kroatia eivät kuuluneet Schengen-alueeseen vielä kesällä 2018.

Alkutaipaleen epätasa-arvoisesta asemasta huolimatta uudet jäsenmaat saivat paljon myönteistä huomiota ja runsaskätistä rakennetukea. Kiistaton tosiasia on, että ne valtiot, jotka pääsivät Euroopan unioniin, kehittyivät taloudellisesti ja poliittisesti lännen edustamalla tiellä. Ulkopuolelle jääneillä mailla, kuten Valko-Venäjällä, Ukrainalla tai Moldovalla, oli huomattavasti suurempia ongelmia markkinatalouden juurruttamisessa ja demokratisoimisessa. On syytä myös todeta, että Euroopan unionin sisälle on ilmaantunut uusia raja-aitoja: pitkittynyt taluskriisi nosti esille idän ja lännen lisäksi myös etelän ja pohjoisen välisen jakolinjan.

EU-jäsenyyttä pystyivät hyödyntämään erityisesti ne maat, jotka saivat houkutelua länsimaisia investointeja ja jotka panostivat omiin yrityksiin, innovaatioihin, digitalisaatioon ja koulutukseen. Näihin kuului ennen muuta Viro, Tšekki, Slovenia ja Slovakia. Schengen-alueen avautuminen on mahdollistanut työvoiman vapaan liikkumisen. Esimerkiksi pelkästään Isossa-Britanniassa työskenteli 900 000 puolalaista vuonna 2017. Näyttää myös siltä, että itäisten jäsenmaiden talouskehitys on läntisiin jäsen maihin verrattuna ollut vuoden 2010 jälkeen jopa nopeampaa, sillä bruttokansantuote on kasvanut 2–3,5 prosenttia vuosittain ja työttömiä on ollut 4–5 prosenttia. Osasyynä on toki ollut se, että nämä maat lähtivät huomattavasti länttä alemmalta tasolta.²⁹ Silti lännen saavuttaminen vie vielä aikaa, eikä nopeasta talouskasvusta voida päätellä, miten sen hyödyt ovat jakautuneet yhteiskunnassa.

ALUEELLINEN YHTEISTYÖ

Itäisen Euroopan mailla on ollut perinteisesti paljon yhteisiä mielenkiinnon kohteita, ja voisi olettaa, että yhteiset päämäärät luovat vahvoja liittolaisuuksia. Tilanne ei kuitenkaan ole ollut näin yksinkertainen. Kommunistisen järjestelmän romahduksen jälkeen maat kilpailivat voimakkaasti keskenään lännen investoinneista, markkinoista ja alueen sillanpääasemasta. Pitkään 1990-luvulla ei ollut edes selvää, avautuvatko EU:n ovet eri maille yksitellen sitä mukaa, kuinka hyvin ne suoriutuivat demokratian ja markkinatalouden rakentamisesta. Näin ollen EU-jäsenyydestäkin käytiin kovaa taistelua. Alueellinen yhteistyö kehittyi sykäyksittäin ja vain silloin, kun yksittäiset maat eivät uskoneet saavuttavansa yksin jotain tärkeää päämäärää.

Visegrád-maat (Puola, Tšekki, Slovakia ja Unkari) herättivät vuonna 1991 henkiin vanhan keskiajalla solmitun liittolaisuuden. Vuonna 1335 Puolan kuningas Kasimir III Suuri, Böömin kuningas Juhana Luxemburgilainen ja Unkarin kuningas Kaarle Robert tapasivat Unkarin silloisessa kuninkaallisessa pääkaupungissa, Visegrádissa, ja perustivat kauppaliiton. Päämääränä oli varmistaa valtioiden häiriötön kauppa länteen ja estää Itävallan haitallinen tullipoliitiikka. Liitolla kuninkaat tahtoivat vahvistaa valtakuntiansa itsenäisen aseman ja taloudellisen kehityksen. Uudelleen herätetyn liiton päätarkoituksena ei ollut niinkään itsenäisyyden varjelu, ja taloudellisen menestyksenkin oli määrä edistää maiden pääsyä Euroopan unioniin. Hankaluuksia liiton toiminnalle aiheutui siitä, että pitkälle 2000-luvulle saakka maiden poliittinen johto tunsu epäluottamusta liittolaisiaan kohtaan: toisten asioista ei oltu kiinnostuneita, itse asiassa niistä ei aina edes tiedetty kovin hyvin. Ongelmia aiheutti myös niin sanottu ”poliittinen pariteetti”, eli jos jossakin liiton maassa oli vallassa vasemmistoliberaaleja ja toisessa kansallismielisiä konservatiiveja, keskusteluyhteys näiden välillä saattoi olla katkolla. Jokainen maa asetti etusijalle suhteet länteen, ja kiinnostus Visegrád-ryhmää kohtaan oli riippuvainen länsisuhteiden muutoksista. Siten liitto sai uutta nostetta 2010-luvulla EU-kriittisyyden vahvistuttua poliittisten eliittien asenteissa. Huomattiin myös,

että valtiojohdot ajattelivat tietyistä kysymyksistä samalla tavalla ja kansallisia intressejä pystyttiin ajamaan yhdessä tehokkaammin Euroopan unionissa.³⁰ Näyttääkin siltä, että liitto on palaamassa juurilleen ja puolustaa jälleen valtioiden itsenäisempää asemaa.

Paljon tiiviimpi ja toimivampi on ollut *Baltian maiden yhteisö*. Viron, Latvian ja Liettuan suhteita lujitti tarve löytää yhteisiä vas-tauksia käytännön ongelmiin. Maat irtautuivat Neuvostoliitosta vuonna 1991, ja ne huomasivat olevansa samassa tilanteessa: piti luoda uudet suhteet Venäjään ja hoitaa myös oman maan venäjän-kielisen väestön asema. Yhteisymmärrys vallitsi myös siitä, että integraatio länteen oli elintärkeää, ei pelkästään demokratisoitumisen ja markkinatalouteen siirtymisen vuoksi vaan turvatakuiden saamiseksi epävakaa Venäjän läheisyydessä. Tämän vuoksi Natoon pääsy oli tärkeämpää näille maille kuin talousunionina mielletyn EU:n jäsenyys. Visegrád-maista poiketen Baltian valtioiden välejä eivät hiertäneet rajakiistat tai historialliset kaunat, ja poliittinen pariteettikaan ei näyttänyt haittaavan yhteisten asioiden hoitoa. Toisaalta Baltian maat eivät ole kokeneet olevansa saman alueellisen kokonaisuuden jäseniä, kuten erityisesti ulkopuoliset ovat tulkinneet. Siten Viro on 1990-luvun lopulta lähtien pyrkinyt

lujittamaan suhteitaan pikemminkin Pohjoismaihin. Liettua on lähestynyt Visegrád-maita, erityisesti Puolaa. Latvian kiinnostus kohdistuu Saksaan ja Tanskaan.

Balkanin maat (Slovenia, Kroatia, Romania, Bulgaria) ovat olleet ehkä hajanaisin ryhmä, sillä ne eivät ole olleet kovin kiinnostuneita toisistaan. Tilannetta selittää osittain entisen Jugoslavian hajoamissodat (1991–2000), jotka loivat syvää epäluottamusta naapurimaiden välille. Vaikka itäisen Balkanin Romania ja Bulgaria säästyivät väkivaltaisuuksilta, lähitienoolla tapahtuneet ja lähes vuosikymmenen kestäneet raakalaisuudet eivät voineet olla vaikuttamatta niihinkin. Yhteistyötä tehdään vain äärimmäisessä hädässä, muuten etsitään liittolaisuuksia muualta. Slovenia on suuntautunut voimakkaasti Itävaltaan, ja Kroatia uutena EU:n jäsenenä (2013) on EU-myönteisin koko itäisen Euroopan maista. Romania ja Bulgaria ovat 2000-luvulla alkaneet kehittää *Mustanmeren unionia*, jonka tarkoituksena on tasapainottaa Venäjän ja Turkin vaikutusvaltaa alueella – mikä on linjassa Euroopan unionin päämäärien kanssa. 2010-luvulla Romaniassa ja Bulgariassa heräsi uudenlainen laaja kiinnostus toistensa yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen kehitykseen.

Alueellisiin suhteisiin on 2000-luvulla vaikuttanut uudelleen voimistuva nationalismi. Nationalismi on vahvistunut erityisesti sellaisissa maissa, joissa kansalliset vähemmistöt tuntevat kuuluvansa kulttuurisesti ja kielellisesti toiseen valtioon. EU on toiminut useasti valtioiden välisten vähemmistöjä koskevien kiistojen erotuomarina. Silti, ironista kyllä, kun vuoden 2010 jälkeen EU:ta alettiin kritisoida nationalismin kasvun myötä, valtiot löysivätkin uuden yhteisen kielen, jossa aiemmin hiertäneet vähemmistökysymykset oli unohdettu. Uusi kiinnostus alueelliseen yhteistyöhön on saanut pontta juuri EU-kriitistä ja tietynlaisesta *ylikansallisesta nationalismista*.

EU-KRIITTISYYDEN AIKA JA VENÄJÄN VAIKUTUSVALLAN KASVU

Neuvostoaika opetti pienille maille, että valtakeskukset ovat vaihdettavissa, koska keskus–periferia-rakennetta pitää koossa se, kuinka pitkään keskus pystyy tarjoamaan hyödykkeitä periferialle. Periferian maat ovat aina vikkelämpiä vaihtamaan kurssia ja sopeutumaan uusiin tilanteisiin kuin jäyhät suurvaltakeskukset, jotka ovat oman mallinsa vankeja. Tämä kokemus on ollut äärimmäisen tärkeä 2010-luvulle tultaessa, kun EU-kriittisyyttä on ruokkinut tyytymättömyys EU:n tarjoamaan kehitykseen.³¹ Tyytymättömyyden takana voidaan havaita myös 1990-luvun alussa keskenjäänyt keskustelu siitä, voivatko itäiset jäsenmaat vain kopioida lännen kehitysmallin vai olisiko pitkällä tähtäimellä kannattavampaa rakentaa oma tie kohti demokratiaa.

Tyytymättömyys alkoi tulla näkyviin vuoden 2008 jälkeen, kun kävi ilmi, että Kreikan viranomaiset olivat kaunistelleet valtion talouden tilaa raportoidessaan EU:lle. Se nosti esille EU:n kaksoisstandardin: miten oli mahdollista, että Kreikka pääsi yhteisvaluutta euroon (ja aikoinaan myös EU:hun) ilman pitkää vaatimuslistaa, johon entiset kommunistiset maat joutuivat alistumaan. Pitkälle venyvällä taantumalla oli johdannaisvaikutuksia elintasoon ja alueelliseen eriarvoistumiseen. Jännitteitä lisäsi orastava närkästys siitä, että EU puuttui valtioiden sisäisiksi miellettyihin asioihin, kuten budjettiin, korruptioon, ihmisoikeusongelmiin, lainsäädäntöön ja kauppapolitiikkaan. Visegrád-maat eivät pitäneet Venäjä-pakotteista, jotka EU määräsi vuoden 2014 Ukrainan kriisin yhteydessä, sillä Venäjä vastasi niihin maataloustuotteiden tuontikiellolla,³² mikä haittasi näiden maiden kauppaetuja. Vuonna 2015 paniikkia aiheutti pakolaisaalto, josta kärsivät erityisesti Balkanin reitin varrella olevat Kroatia, Slovenia ja Unkari.

Kritiikki EU:ta kohtaan kiteytyi näin ollen kolmeen pääteemaan. Ensiksikin vastustettiin EU:n liittovaltiokehitystä, joten tärkeän liittolaisen Ison-Britannian ero EU:sta (Brexit) oli valtava isku maille, jotka ajoivat kansallisvaltioiden löyhää talousliittomallia. Toiseksi vaadittiin Venäjä-pakotteista luopumista. Kolmanneksi

– vaikka melko pieni osa itäisen EU:n maista koki omakohtaisesti pakolaisten vyöryn – oltiin lähes yksimielisiä siitä, että EU:n suunnitelmia jakaa pakolaisia kiintiöiden perustella oli vastustettava ja muutenkin pakolaisten tuloa oli estettävä EU:n ulkorajoja vahvistamalla. Kuten tässä luvussa on tullut esille, Visegrád-maiden liitto alkoi aktivoitua näiden teemojen ajamisessa, ja rintamasta tuli yhä yhtenäisempi EU:n huippukokouksissa.

Suhtautumisessa Venäjään ei kuitenkaan ole ollut yhteistä linjaa, sillä siihen vaikuttavat maiden sijainti, historialliset kokemukset ja kansallisten intressien ristipaine. Baltian maat ja Puola, Venäjän lähinaapurit, kokivat Venäjän toimet Ukrainassa uhkana itsenäisyydelleen ja olivat halukkaampia asettumaan EU:n taakse Ukrainan kriisissä. Tähän ryhmään lukeutui myös Romania Krimin valtauksen jälkeen, kun Venäjän vaikutusvalta lisääntyi uhkaavasti Mustanmeren ympäristössä. Tšekki, Slovakia, Unkari, Slovenia ja Kroatia, jotka eivät ole Venäjän välittömässä läheisyydessä mutta jotka ovat riippuvaisia sen energiasta, asettivat omat Venäjää koskevat kauppapoliittiset intressinsä Ukrainalle annettavan moraalisen ja poliittisen tuen edelle. Myös Bulgaria pidättäytyi kritisoimasta Venäjän toimia: slaavilaisella veljeydellä on ollut tärkeä arvo kansalliselle identiteetille, ja Venäjä nähtiin pääasiassa tukena ja turvana.³³

Vuoden 2014 EU-vaaleissa EU-kriittiset puolueet saivat paljon ääniä, ja monet itäisen Euroopan valtiot alkoivat arvioida uudelleen suhdettaan Venäjään. Venäjällä nähtiin taloudellisia mahdollisuuksia ja sitä pidettiin vastapainona EU:lle, sillä Venäjä ei puuttunut suoraan maiden sisäisiin asioihin.

Lännessä Venäjän vaikutusvaltaa on ollut tapana tutkia venäläisten johtajien puheista ja propagandasta käsin, minkä takia kylmän sodan aikana sitä yliarvioitiin ja 2000-luvulla sitä on aliarvioitu. Kun tarkastellaan vuoden 2008 jälkeistä aikaa, voidaan varmuudella sanoa, että Venäjä on kaikessa hiljaisuudessa lisännyt vaikutusvaltaansa erityisesti Balkanilla ja itäisessä Keski-Euroopassa. Venäjällä monet huippupoliitikot, kuten Boris Grizlov, Venäjän duuman puhemies, ovat väläyttäneet, että Euraasian unionia pitäisi laajentaa länteen. Poliitiikan tutkija Dmitri Orlov on arvellut, että unionin voisi ulottaa myös Tšekkiin, Unkariin ja Bulgariaan.³⁴

Venäjä on pyrkinyt johdonmukaisesti rakentamaan itsestään mielikuvaa modernina suurvaltana. Yhtenä ensimmäisistä teoistaan Venäjä maksoi Neuvostoliiton aikaiset velat entisille itäblokin maille. Lisäksi se tarjosi niille edullisia kauppasopimuksia ja teki mittavia investointeja. Venäjä on ollut aktiivinen erityisesti Serbian sisäpolitiikassa – aktivoituminen näkyi, kun Kroatia haki EU-jäsenyyttä ja Serbiassakin heräsi kiinnostus liittymistä kohtaan. Venäjä on vastustanut EU:n ja Naton laajentumista strategisesti tärkeälle Länsi-Balkanille. Laajentumisen vaihtoehtona esitettiin EU:n ja Euraasian unionin taloudellista yhteistyötä, mutta tällaiset kaavailut kariutuivat vuonna 2014 Ukrainan kriisin puhjettua. Venäjä on kuitenkin pyrkinyt saamaan jalansijaa Balkanilla ja tekemään Euraasian unionin puolesta vapaakauppasopimuksen Serbian kanssa.

Unkarin, Puolan, Romanian, Bulgarian ja Slovakian poliittinen eliitti alkoi rakentaa vuoden 2010 jälkeen Vladimir Putinin mallin kaltaista hallintojärjestelmää. Se on vetovoimainen, koska eliitin ei tarvitse pelätä valtansa menettämistä, vaikka lännen vaatimat demokratian kulmakivet säilytetäänkin: vapaat vaalit, monipuoluejärjestelmä, riippumaton media ja kansalaisjärjestöt. Näennäisen demokraattisen järjestelmän luominen onnistuu pienin askelin. Vallanhaltijoiden pitää varmistaa, että ihmiset eivät saa riippumatonta tietoa asioiden laidasta, eli tiedonvälitystä on kontrolloitava. Vallan keskittyminen saadaan aikaan yksinkertaisella parlamenttienemmistöllä, mikä riittää muuttamaan lakeja. Vallan harjoittamisen edestä on korjattava muutkin esteet, kuten perustuslaillisuutta valvova tuomioistuin, jonka jäsenistöä vaihtamalla voi saada myötemielisiä päätöksiä. Samaten vallan kannalta vaarallisen kansalaisyhteiskunnan liikkumatilaa rajoitetaan. Parlamentti menettää merkityksensä ja todellinen valta siirtyy hallituksille, jotka pyrkivät heikentämään tuomioistuinten asemaa. Näin vallan kolmijako murenee. EU:n edustama oikeusvaltioperiaate, ihmisoikeuskysymykset ja liberaali maailmankuva saavat yhä vähemmän vastakaikua näissä maissa.

* * *

Euroopan unionin itäisten jäsenmaiden kehitystä on määritellyt pitkälti alueellinen sijainti. Alueellisen sijainnin asettamien rajoitusten ja mahdollisuuksien ymmärtäminen ja toimiminen niiden perusteella on vaihdellut kansainvälisen kehityksen mukaan. Maiden asenteisiin on vaikuttanut sekoitus välieurooppalaisuutta ja perifeerisyyttä kehityksen valtakeskukseen nähden sekä tietynlainen psykologinen pienvaltioilmiö. Kun kehitystä tarkastellaan pidemmällä aikavälillä, voidaan todeta, että juuri näiden erikoispiirteiden vuoksi maat ovat pystyneet laajentamaan liikkumatilaansa, reagoimaan nopeasti uusiin tilanteisiin ja käyttämään hyväkseen eri valtakusten antimia. Näin ollen alueellinen sijainti on ollut itse asiassa eduksi: idän ja lännen risteyskohdassa avautuvat laajat perspektiivit ja valintojen rikkaus, jos poliittinen johto kykenee ne havaitsemaan ja jos rohkeus riittää. Vaikutteiden sekoitus on voimavara, koska se voi parhaassa tapauksessa johtaa nopeampaan kehitysvauhtiin keskuksiin nähden. Pienvaltiuden ja perifeerisyyden valttina on, että ne mahdollistavat vikkelän suunnanvaihdoksen kansainvälisellä kentällä: liittolaisuuksien jatkuvalla uudelleenarvioinnilla nämä maat pystyvät ajamaan kansallisia intressejään entistä tehokkaammin.

LUKU 1: ALUEELLISUUDEN MERKITYS

1. Vital 1980; Däniken 1998, 43–48.
2. Knudsen 1996, 3–20; Rothstein 1968; Keohane 1969, 210–291; Goetschel 1998, 13–31.
3. Hey 2003, 2–4.
4. Szűcs & Parti 1983, 131–184.
5. Case 2009; Gatrell & Baron 2009; Bryant, Readman & Radding 2014.
6. Erling 1968, 157–168; Katzenstein 1985; Rasmussen 2005, 68.

7. Itäblokkista on kirjoitettu tästä näkökulmasta paljonkin, ks. esimerkiksi Kaufman 1976; Light 1988, 159–165; Kramer 1996; Kramer 2011, 1535–1590.
8. Gramsci 1970; Gilpin 1987, 72–80; Weaver 2003; Miklóssy 2010a, 69–92.
9. Trencsényi 2012; Trencsényi 2016, 37–52.
10. Skilling 1964.
11. Kansikas 2014; Dragomir 2015.
12. Miklóssy 2010b, 150–170.
13. Miklóssy 2013, 485–514.
14. Sarasmo 2014, 53–70.
15. Radu & Schmitt 2017; Radu & Budeancă 2016.
16. Lagerspetz 1999, 377–390; Grabbe & Hughes 2004, 185–202.
17. Péteri 2010.
18. Musil 1993, 9–20; Havrylyshyn 2007; Gagyí 2016, 349–372.
19. Smith & Pickles 1998, 1–22.
20. Ensimmäiset tieteelliset pohdinnat euforian merkityksestä: Geremek 1992, 3–12; Altwater 1993.
21. Kööpenhaminen kriteerit vahvistettiin vuonna 1995 Madridin sopimuksella. European Union 1993; European Parliament 1995.
22. Berend 2009.
23. Esimerkiksi Unkarin presidentti Árpád Göncz ilmaisi 16.9.1996 puheessaan Nato-huippukokouksessa, että ”pääsy kaikkiin eurooppalaisiin turvallisuus- ja yhteistyöinstituutioihin on tärkein keino saavuttaa täydellinen ja peruuttamaton paluu Eurooppaan”.
24. Visegrád-maat 64,5 milj., Baltian maat 6,1 milj., Balkanin maat 33,4 milj.
25. Rumsfeldin puhe löytyy youtubesta (22.1.2003), puheen eurooppalaisesta arvioinnista ks. Guardian 2003.
26. Presidentti Chirac lausui kommenttinsa lehdistötilaisuudessa Euroopan neuvoston Irakia käsittelevän huippukokouksen jälkeen Brysselissä 17.2.2003. Itäisen Euroopan maiden johtajat reagoivat heti, esimerkiksi Latvian Presidentti Vaira Vīke Freiberga, Tšekin parlamentin jäsen Vladimir Lavtuska ja Puolan ulkoministeri Cimoszewicz. Ks. myös Graff 2003; Laar 2003; Dempsey 2003.
27. Schengenin sopimus määrittelee ihmisten liikkuvuutta sopijamaiden välissä. Vuonna 2004 liittyneiden maiden kansalaisten liikkuminen vapautettiin vuonna 2007, mutta vuonna 2007 liittyneet Bulgaria ja Romania eivät kuuluneet Schengenin sopimuksen piiriin vielä keväällä 2018. Ks. Schengenin säännöstö 2012.
28. Berend 2010, 42–96.
29. IMF 2016; IMF 2017.
30. Ks. esim. Visegrad Group 2018; myös Dangerfeld 2014, V4: 71–90.
31. EU-kansalaisten suhtautumisen muutosta Euroopan unioniin voi seurata Euroopan komission säännöllisesti suorittamien mielipidemittausten tuloksia vertailemalla.
32. Euroopan unioni 2014; Venäjän hallitus 2014.
33. Miklóssy 2014, 83–101.
34. Orlov 2011. Ks. myös Euraasian unionin alkuaikojen suunnitelmista Novinite 2011. Varapääministeri ja entinen Venäjän Nato-suurlähettiläs Dmitri Rogozin on sanonut Euraasian unionin tulevaisuuden kaavailuksessa vuonna 2011, että tarkoituksena ei olisi niinkään yhdistää maita vaan ihmisiä ja kansalaisia yhden valtion nimissä. Herpen 2015, 78–84.